

عبدالله نصری

www.ketab.ir

تحلیل و  
نقد دیدگاه  
روشنفکران  
دینی  
در باره ی  
وحی و قرآن

|                     |                                       |
|---------------------|---------------------------------------|
| سر شناسه            | : نصری، عبدالله، ۱۳۳۲ -               |
| عنوان و نام پدیدآور | : انکار قرآن / عبدالله نصری.          |
| مشخصات نشر          | : تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۴. |
| مشخصات ظاهری        | : ۵۶۹ ص.: ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.            |
| شابک                | : 978-964-476-352-6                   |
| وضعیت فهرست نویسی   | : فیپا                                |
| یادداشت             | : کتابنامه.                           |
| موضوع               | : وحی -- اسلام                        |
| موضوع               | : وحی -- اسلام -- جنبه های قرآنی      |
| شناسه افزوده        | : دفتر نشر فرهنگ اسلامی               |
| رده بندی کنگره      | : ۱۳۹۴ الف/ع/۳ BP۲۲۰                  |
| رده بندی دیویی      | : ۲۹۷/۴۳                              |
| شماره کتابشناسی ملی | : ۳۷۰۲۱۷۹                             |

## دفتر نشر فرهنگ اسلامی

دفتر مرکزی: پاسداران، میدان هروی، خیابان شهید افتخاریان، کوچه مریم، پلاک ۲۳، تلفن: ۲۲۹۳۶۱۴۰

### عنوان: انکار قرآن

نویسنده: دکتر عبدالله نصری (استاد فلسفه دانشگاه علامه طباطبائی)

چاپ اول: ۱۳۹۴

این کتاب در ۱۲۰۰ نسخه در جایخانه کانون چاپ لیثوگرافی، چاپ و صحافی شد.

شابک جلد شومیز: ۹۷۸-۹۶۴-۴۷۶-۳۵۲-۶ شابک جلد سخت: ۹۷۸-۹۶۴-۴۷۶-۳۶۱-۸

قیمت جلد شومیز: ۲۸۰۰۰۰ ریال قیمت جلد سخت: ۳۳۰۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

مدیریت پخش و توزیع: تهران، خیابان فردوسی جنوبی، روبروی فروشگاه شهر و روستا، بن بست

هنر، بن بست اول، پلاک ۵ و ۴ - تلفن: ۳۳۹۱۲۳۵۵ و ۳۳۹۲۰۳۰۷

فروشگاهها و مراکز پخش:

■ فروشگاه شماره یک: تلفن: ۶۶۴۶۹۶۸۵ ■ فروشگاه شماره دو: تلفن: ۳۳۱۱۲۱۰۰ - ۳۳۱۱۴۲۸۸

■ فروشگاه شماره سه: تلفن: ۲۲۸۵۵۱۶۴ ■ فروشگاه مشهد: تلفن: ۲ - ۳۳۲۱۴۸۳۱ - ۵۱۰

■ نمایندگی فروش قم: تلفن: ۳۷۷۳۶۵۱۶ - ۳۷۷۳۸۱۵۰ - ۲۵

■ نشانی الکترونیک: [www.daftarnashr.com](http://www.daftarnashr.com) ■ پست الکترونیک: [print@dnfpub.com](mailto:print@dnfpub.com)

■ پیامک: ۳۰۰۴۸۵۰

خواهشمند است نظرات خود را در باره ی این کتاب با ذکر نام آن به صورت پیامک ارسال فرمایید.

## فهرست مطالب

|    |                                      |
|----|--------------------------------------|
| ۱۳ | پیش‌گفتار                            |
|    | بخش اول: سروش و روایت مدرن از وحی    |
| ۱۹ | ۱. وحی، کلام محمدی                   |
| ۲۳ | مدعای نظریه                          |
| ۲۴ | تبیین طبیعی وحی                      |
| ۳۱ | مدل وحی                              |
| ۳۴ | روش اثبات نظریه                      |
| ۳۹ | شواهد نظریه                          |
| ۴۱ | هدف نظریه                            |
| ۵۱ | ۲. تجربه‌ی نبوی                      |
| ۵۱ | تعریف تجربه‌ی دینی                   |
| ۵۳ | تمایز تجربه‌ی نبوی از تجربه‌ی عرفانی |
| ۶۰ | وحی، تابع شخصیت پیامبر               |
| ۶۴ | تحلیل تجربه‌ی دینی                   |
| ۶۹ | ۳. استدلال‌های نظریه                 |
| ۶۹ | ولایت کلیه‌ی الهیه                   |
| ۷۷ | متافیزیک قرب و وصال                  |

- ۸۱ ..... واسطه در وحی
- ۸۳ ..... واژه‌ی انزال
- ۸۴ ..... رابط دبالوگی
- ۸۷ ..... پیرش‌ها
- ۹۵ ..... صورت‌دهی
- ۱۰۴ ..... شرایط مادی وحی
- ۱۰۵ ..... حالات پیامبر
- ۱۰۹ ..... وحی، مرتبه‌ای از شاعری
- ۱۱۱ ..... تجدد اراده‌ی الهی
- ۱۱۴ ..... نظام اعتباری هستی
- ۱۱۷ ..... ۴. خط‌پذیری در وحی و قرآن
- ۱۲۰ ..... تعارض قرآن با علوم تجربی
- ۱۲۸ ..... خطا در قرآن و علم پیامبر
- ۱۳۱ ..... ناسازگاری نظریه
- ۱۳۲ ..... مراد متکلم
- ۱۳۴ ..... کدام منبع فلسفی؟
- ۱۳۷ ..... ۵. قرآن و فرهنگ زمانه
- ۱۴۴ ..... تأثیر‌پذیری زبانی
- ۱۴۵ ..... تأثیر‌پذیری علمی
- ۱۴۷ ..... دیدگاه‌ها
- ۱۴۸ ..... عدم اعوجاج قرآن
- ۱۵۰ ..... فرهنگ جاهلی
- ۱۵۳ ..... مبارزه با فرهنگ جاهلی
- ۱۵۷ ..... نقد سروش
- ۱۶۳ ..... ۶. پیامدهای نظریه
- ۱۶۹ ..... نفی نزول دفعی قرآن
- ۱۷۳ ..... انکار اعجاز قرآن
- ۱۷۶ ..... اسانه‌ی ادب به قرآن و پیامبر

## بخش دوم: وحی در اندیشه‌ی متفکران اسلامی

|     |                                      |
|-----|--------------------------------------|
| ۱۸۳ | ۷. متکلمان و کلام الهی               |
| ۱۸۳ | اشاعره و قدم کلام                    |
| ۱۸۶ | معتزله و حدوث کلام                   |
| ۱۸۸ | مشکل متکلمان                         |
| ۱۹۱ | تحریف سخن معتزله                     |
| ۱۹۳ | ۸. وحی در اندیشه‌ی فارابی و ابن‌سینا |
| ۱۹۳ | نظام معرفت‌شناسی                     |
| ۱۹۴ | تبیین وحی                            |
| ۱۹۷ | ویژگی‌های پیامبر                     |
| ۱۹۹ | تمایزات دیدگاه سروش و فلاسفه         |
| ۲۰۳ | ۹. ابن‌عربی و تحلیل وحی              |
| ۲۰۴ | حقیقت محمدی                          |
| ۲۰۶ | ضرورت نبوت                           |
| ۲۰۹ | تعریف وحی                            |
| ۲۱۰ | نزول وحی                             |
| ۲۱۵ | ۱۰. وحی در نگاه مولوی                |
| ۲۱۶ | انسان‌شناسی                          |
| ۲۲۴ | وحی                                  |
| ۲۲۶ | منشأ وحی                             |
| ۲۳۳ | ۱۱. ابن‌خلدون و تحلیل وحی            |
| ۲۳۳ | تعریف وحی                            |
| ۲۳۵ | حالات وحی                            |
| ۲۳۶ | شبهات وحی و رؤیا                     |
| ۲۳۹ | ۱۲. وحی در اندیشه‌ی ملاصدرا          |
| ۲۴۰ | ویژگی‌های پیامبر                     |
| ۲۴۲ | مراتب وحی                            |
| ۲۴۳ | قوه‌ی خیال                           |

- ۲۴۶ ..... فرق وحی با الهام
- ۲۴۷ ..... مدل صدراپی وحی

### بخش سوم: روشنفکران و تحلیل وحی

۱۳. وحی انفسی ..... ۲۵۳
- آیا وحی همان صرع است؟ ..... ۲۶۱
- آیا وحی همان نبوغ است؟ ..... ۲۶۳
۱۴. سعید احمدخان هندی و تفسیر طبیعی وحی ..... ۲۶۹
- وحی ..... ۲۷۰
- نزول تدریجی قرآن ..... ۲۷۳
- اعجاز قرآن ..... ۲۷۴
- نقد پی‌اچ‌دهلوی ..... ۲۷۵
- تبیین طبیعی وحی ..... ۲۷۶
۱۵. اقبال و تجربه‌ی دینی ..... ۲۷۹
- ویژگی‌های تجربه‌ی دینی و عرفانی ..... ۲۸۰
- عمومیت وحی ..... ۲۸۱
- تفاوت تجربه‌ی دینی با تجربه‌ی عرفانی ..... ۲۸۳
- تأثیر اقبال بر سروش ..... ۲۸۴
۱۶. ابوزید و دیالکتیک متن و فرهنگ ..... ۲۸۷
- تحلیل وحی ..... ۲۸۷
- رابطه‌ی دیالکتیکی متن با فرهنگ ..... ۲۹۱
- نزول تدریجی و تبیین طبیعی وحی ..... ۲۹۳
- مقایسه‌ی دیدگاه ابوزید با سروش ..... ۲۹۵
۱۷. شبستری و قرائت نبوی از جهان ..... ۲۹۷
- اشکالات تفسیر سنتی وحی ..... ۲۹۷
- تلقی جدید از وحی ..... ۲۹۹
- قرآن، کلام پیامبر ..... ۳۰۱
- انزال وحی ..... ۳۱۱

|     |                              |
|-----|------------------------------|
| ۳۱۲ | قرائت نبوی از جهان           |
| ۳۱۵ | تحریف سخنان ابن عربی         |
| ۳۱۹ | نسبت ناروا به علامه طباطبائی |
| ۳۲۳ | ۱۸. انکار نبوت               |
| ۳۲۳ | از وحی قدسی تا تجربه‌ی نبوی  |
| ۳۲۷ | رویارویی دو نظریه            |
| ۳۲۷ | مبانی عقلی وحی قدسی          |
| ۳۲۹ | نقد یک دیدگاه                |
| ۳۲۹ | پیش فرض‌های تجربه‌ی نبوی     |
| ۳۳۱ | کدام قرائت؟                  |
| ۳۳۴ | مقایسه‌ی دو دیدگاه           |

### بخش چهارم: تصویر وحی در قرآن

|     |                   |
|-----|-------------------|
| ۳۳۷ | ۱۹. وحی در قرآن   |
| ۳۳۸ | معانی وحی در قرآن |
| ۳۴۲ | اقسام نزول وحی    |
| ۳۴۵ | قرآن و منشأ وحی   |
| ۳۵۳ | جنبه‌ی قابلی وحی  |
| ۳۵۴ | جمل نبوت و رسالت  |
| ۳۵۶ | خطاناپذیری وحی    |
| ۳۵۹ | قرآن و تاریخ      |
| ۳۶۰ | تعارض وحی با شعر  |
| ۳۶۲ | کلام الهی         |

### بخش پنجم: از تجربه و قرائت نبوی تا خواب‌نامه بودن وحی

|     |                                   |
|-----|-----------------------------------|
| ۳۶۹ | ۲۰. بسط تجربه‌ی فقهی نبوی         |
| ۳۷۲ | دو نوع تجربه‌ی نبوی               |
| ۳۷۶ | ارزش معرفت‌شناسانه‌ی تجربه‌ی نبوی |

- ۳۸۱..... بسط تجربه‌ی نبوی
- ۳۸۵..... تداوم تشریع
- ۳۹۱..... ۲۱. قرائت نبوی از جهان یا انکار وحی
- ۳۹۲..... پرسش اصلی
- ۳۹۳..... ارتباط زبانی
- ۳۹۴..... نفی کلام خدا
- ۳۹۶..... وحی یا تجربه‌های پیامبر
- ۳۹۹..... نقش خدا در تجربه‌های پیامبر
- ۴۰۱..... تعریف وحی
- ۴۰۳..... دخالت پیامبر در وحی
- ۴۰۴..... نفی آیات مسموع
- ۴۰۶..... گوینده‌ی انسانی
- ۴۰۹..... مشکل فهم
- ۴۱۷..... افعال گفتاری
- ۴۲۲..... فقدان دلیل عقلی
- ۴۲۴..... پیامبر یا بلندگو
- ۴۲۶..... نقد فیلسوفان و متکلمان
- ۴۳۰..... فهم غلط از ملاصدرا
- ۴۳۲..... فهم اگزستانسیال
- ۴۳۷..... فهم روایت‌گونه
- ۴۴۱..... لوازم کلام نبوی
- ۴۴۲..... نفی اعجاز قرآن
- ۴۴۳..... لوازم نظریه در فهم قرآن
- ۴۴۴..... تعارضات
- ۴۴۸..... ادعای گراف
- ۴۵۱..... ۲۲. خواب‌نامه بودن وحی یا انکار قرآن
- ۴۵۲..... رؤیاهای پیامبر
- ۴۵۳..... وقایع رؤیایی

|     |                                         |
|-----|-----------------------------------------|
| ۴۵۴ | قرآن یا خواب‌نامه                       |
| ۴۵۵ | خواب نه نماد                            |
| ۴۵۷ | وحی یا گزارش خواب                       |
| ۴۵۹ | ویژگی‌های خواب و رؤیا                   |
| ۴۶۲ | تعبیر به جای تفسیر و تأویل              |
| ۴۶۳ | جدی بودن رؤیا                           |
| ۴۶۴ | بی‌توجهی به هستی‌شناسی رؤیا             |
| ۴۶۶ | زبان قرآن                               |
| ۴۶۸ | فهم قرآن                                |
| ۴۶۹ | پرمشانی قرآن                            |
| ۴۷۰ | متافیزیک وصال                           |
| ۴۷۲ | پیامبر به جای خدا                       |
| ۴۷۴ | پدیده‌های غیرعادی                       |
| ۴۷۵ | تناقض‌ها                                |
| ۴۷۹ | تناقض‌های دیگر                          |
| ۴۸۵ | زمان در قیامت                           |
| ۴۸۷ | آفرینش آسمان‌ها و زمین در شش روز        |
| ۴۸۸ | عرش                                     |
| ۴۸۹ | معراج                                   |
| ۴۹۱ | حوادث تاریخی                            |
| ۴۹۳ | نفی جبرئیل و شیطان                      |
| ۴۹۵ | تحریف مولانا                            |
| ۴۹۸ | تنگنای زبان                             |
| ۵۰۰ | داستان دقوقی در مثنوی                   |
| ۵۰۲ | رؤیای شهاب‌ها                           |
| ۵۰۶ | تفسیر غلط از ابن عربی                   |
| ۵۰۷ | کشف تام محمدی                           |
| ۵۰۹ | خطای ابراهیم <small>علیه السلام</small> |

|     |                                                  |
|-----|--------------------------------------------------|
| ۵۱۳ | حجیت خواب                                        |
| ۵۱۶ | تعبیر به جای استعاره                             |
| ۵۱۹ | تشریح احکام                                      |
| ۵۲۱ | انکار قرآن                                       |
| ۵۲۵ | ۲۲. قرآن به مثابه‌ی گفتار، نه متن                |
| ۵۲۶ | نفی کلام خدا                                     |
| ۵۲۹ | روایی بودن قرآن                                  |
| ۵۳۱ | نفی حجیت قرآن                                    |
| ۵۳۳ | قرآن مجموعه‌ی گفتارها                            |
| ۵۳۶ | ساختار قرآن                                      |
| ۵۳۸ | قرآن به مثابه‌ی گفتار                            |
| ۵۴۳ | مقایسه‌ی قرآن به مثابه‌ی متن یا به مثابه‌ی گفتار |
| ۵۴۶ | تصویر غلط از پیامبری                             |
| ۵۴۹ | تحلیل و نقد                                      |
| ۵۵۹ | نمایه اعلام                                      |
| ۵۶۵ | فهرست منابع                                      |

## پیش‌گفتار

گفت پیغمبر که آواز خدا  
مهر در گوش شما بنهاد حق  
نک صریح آواز حق می‌آیدم  
همچنان که موسی از سوی درخت  
از درخت انی انا الله می‌شنید  
با کلام، انوار می‌آمد پدید  
می‌رسد در گوش من همچون صدا  
تا به آواز خدا نارد ساق  
هم چو صاف از درد می‌پالایدم  
بانگ حق بشنید کای مسعود بخت  
با کلام، انوار می‌آمد پدید

مسئله‌ی وحی یکی از بنیادی‌ترین آموزه‌های ادیان الهی است. در اسلام این مسئله از اهمیت بیش‌تری برخوردار است؛ چرا که دارای متن وحیانی تحریف‌ناشده است. متفکران اسلامی در طول تاریخ، تلاش کرده‌اند تا به تحلیل این پدیده بپردازند. متکلمان و فیلسوفان، هر یک از منظری خاص به آن پرداخته‌اند. متکلمان قرون اولیه بیش‌تر ذیل بحث‌های مربوط به «حدوث و قدم کلام الهی» و فیلسوفان اسلامی هم به تبیین عقلانی نزول آن توجه کرده‌اند.

در دوران جدید، با تأثیرپذیری از تفکرات غربی، تحلیل‌های جدیدی در باب وحی صورت گرفت. شاه ولی‌الله دهلوی، احمدخان هندی، اقبال لاهوری و حامد/ابوزید از جمله شخصیت‌هایی هستند که در باب وحی آراء خاصی ارائه کردند. در جامعه‌ی ما نیز دکتر سروش با مقاله‌ی «بسط تجربه‌ی نبوی» در سال ۱۳۷۷ (ش)، آراء جدیدی را در باب وحی ارائه کرد. مطالب وی پس از انتشار، مورد نقد برخی از اهل فضل قرار گرفت.

این مقاله دارای ابهاماتی بود که سروش بعدها (۱۳۸۱) در مصاحبه با مجله‌ی «آفتاب» آن‌ها را برطرف ساخت.

این مقاله چندان مورد توجه مجامع فکری قرار نگرفت تا آن‌که وی در مصاحبه‌ای با «رادیو زمانه» (۱۳۸۶ ش)، بحثی را با عنوان «کلام محمد ﷺ» مطرح کرد و در آن مدعی شد که قرآن کلام پیامبر است. این بحث با نقد آیت‌الله سبحانی مواجه شد. اما سروش مجدداً در گفت‌وگویی با روزنامه‌ی «کوزران» همان مطالب را تکرار و سپس در پاسخ به آیت‌الله سبحانی (اسفند ۱۳۸۶)، اولین نامه‌ی خود را با عنوان «بشر و بشیر» منتشر کرد. در همین زمان، آیت‌الله سبحانی پاسخ دیگری به سروش داد و سروش هم در اردیبهشت ۱۳۸۷، نامه‌ی دوم خود را خطاب به ایشان منتشر کرد.

در فاصله‌ی بحث و گفت‌وگوهای سروش با آیت‌الله سبحانی، برخی به طرف‌داری یا نقد مطالب وی پرداختند که همه‌ی این مطالب در پایگاه اینترنتی دکتر سروش موجود است. آقای محمد مجتهد شبستری نیز در همفکری با سروش، مقاله‌ای با عنوان «قرائت نبوی از جهان» در مجله‌ی «مدرسه» منتشر ساخت (تیر ۱۳۸۶) و از منظری دیگر ادعا کرد که قرآن کلام پیامبر اسلام است.

پس از انتشار نخستین مصاحبه و نامه‌ی سروش، صاحب این قلم در مقاله‌ای با عنوان «آتش در خرمن نبوت» به نقد آراء سروش پرداخت. پس از انتشار دومین نامه‌ی او نیز مقاله‌ای با عنوان «نه طوطی مقلد، نه زنبور مولد، پیامبر» به نگارش درآورد که در شماره‌های ۴۷ و ۴۸ مجله‌ی «نقد و نظر» منتشر شد.

پس از انتشار مطالب سروش در باب تجربه‌ی نبوی برخی به تحلیل و نقد آن پرداختند. در این میان ابوالقاسم فنایی، تلاش کرد تا به ترمیم نظریه‌ی سروش بپردازد. در این اثر به بررسی و تحلیل نظریه ایشان نیز پرداخته شده تا نشان داده شود که تلاش وی نیز نه تنها مشکلات نظریه سروش را برطرف نکرده که معضلات دیگری را در تحلیل وحی به وجود آورده است.

سروش در سال ۱۳۹۲ طی چهار مقاله ادعای جدیدی را در باب وحی مطرح کرد. وی در این مقالات وحی را به خواب فروکاست و بر این مطلب تأکید ورزید که قرآن چیزی جز خواب‌های پیامبر نبوده است.

شبستری نیز طی چند سال مقالات قرائت نبوی از جهان را ادامه داد و وحی را همان کلام پیامبر به‌شمار آورد. شبستری در لابه‌لای این مقالات با این ادعا که زبان امر بشری است و خدا نمی‌تواند با الفاظ انسانی مقاصد خود را بیان کند قرآن را به قرائت و تفسیرهای پیامبر از جهان فروکاست.

نصیر حامد ابوزید نیز با دو اثری که در اواخر عمر خود منتشر ساخت، دگرگونی دیدگاه خود در باب تحلیل پدیده وحی را آشکار ساخت. در اثر حاضر همه‌ی دیدگاه‌های فوق مورد تحلیل و نقد قرار گرفته است.

از آن‌جا که نقد آرای سروش و شبستری و ابوزید نیاز به بحث‌های بیشتری داشت، در این اثر به آرای برخی از متفکران گذشته در تبیین وحی نیز پرداخته شد تا اختلاف‌نظرهای تلقی سنتی از وحی با تفسیرهای جدید آشکار شود. به زعم صاحب این قلم متفکران اسلامی همواره تلاش کردند تا تحلیلی از وحی ارائه دهند که از پشتوانه فلسفی و کلامی دقیقی برخوردار باشد. اما تفسیرهای جدید فاقد مبانی فلسفی و کلامی قابل دفاعی است، و در عین حال نه تنها از عهده‌ی نقد و نظر پیشینیان برنیامده‌اند که استدلال‌های آنها نیز قوت جدائی ندارند و در واقع هم ادله برون دینی و هم درونی برخلاف نظر آنهاست. به‌ویژه آنکه از پیامدها و لوازم تحلیل‌های آنها، انکار وحی و قرآن است.

امید است که مجموعه این بحث‌ها بتواند در جهت تبیین وحی، و الهی بودن قرآن و رفع برخی ابهامات و اشکالات، گام‌های مؤثری بردارد.

والسلام

عبدالله نصری

۲۸ تیر ۱۳۹۳

۲۱ رمضان ۱۴۳۵